ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԱՎԱՏԱԼԻՔՆԵՐՆ ԻԲՐԵՎ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ԱՍՈՒՅԹՆԵՐ

ՍԱՐԳԻՍ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

1. Ժողովրդական բանավոր ավանդության մեջ գոյատևող բազմաղան ու տարաբնույթ հավատալիքները, որոնք բանահավաքների, մասնագետների, անգամ մասնագետ հետազոտողների կողմից հաճախ հորջորջվում են նախապաշարմունք, անհավատք, ավելորդապաշտություն, նախահավատություն, գուշակություն, հմայություն, կախարդություն և այլ անվանումներով, հիմնականում արտահայտվում են բանաձևված խոսքի կապակցություններով, իբրև դարերի խորքից եկող ավանդական պատգամներ: Դրանք, անկախ իրենց բնույթի տարբերությունից, ձևավորված են ժողովրդական դարձվածաբանության լեզվաոճական յուրահատկություններով, իրենցից ներկայացնում են ավանդական ասույթներ՝ կարճ կամ ընդարձակ բանաձևումներով, ներփակ, երբեմն էլ՝ բաց կաղապարներով և այդի միջսպպային գիտության մեջ առած-ասացվածքների, անեծք-օրհնանքների, երդումների, հանելուկների, շուտասելուկների և այլ բանաձևերի հետ մտնում են ասույթաբանության (պարեմիոլոգիա) ընդհանուր ոլորտը[1]:

2. Ժողովրդական բոլոր կարգի ասույթներն ամենից առաջ լեզվական իրողություններ են և իբրև լեզվադարձվածային միավորներ մտնում են լեզվաբանական հետազոտությունների ոլորտը: Յուրաքանչյուր ասույթ լեզվական մակարդակում, սովորական բառերի ու դարձվածային բառակապակցությունների նման, իրենից ներկայացնում է որոշակի կաղապար և կիրառվում է որպես նշան այս կամ այն գաղափարն արտահայտելու համար: Դրանք միաժամանակ կարող են ունենալ իրենց ընդհանուր նշանակության պատահականությունը՝ արտահայտված ուղղակի կամ փոխաբերական առումներով, ինչպես նաև իրենց համանունները, հոմանունները ու հոմանիշները և լեզվական մի շարք այլ հատկանիշներ: Սակայն այս բոլորով հանդերձ, ժողովրդական ասույթները, ի տարբերություն բառերի ու դարձվածային բառակապակցությունների, իրենցից ներկայացնում են ամբողջական բնագրեր (տեքստեր), այսինքն՝ «ինքնաբավ նշանակություն ունեցող խոսքային կազմություններ, որոնք կարող են օգտագործվել ինքնուրույնաբար»[2]: Մինչդեռ բառերն ու դարձվածային կապակցությունները հանդես են գալիս սոսկ իբրև տեքստային տարրեր, այլ կերպ ասած բնագրի բաղադրիչներ:

---

[1] *Հմմտ.* Г. Л. Пермяков. К вопросу о структуре паремиологического фонда.— "Типологические исследования по фольклору", М., 1975, с. 247-274.

[2] *Նույն տեղում, էջ 251:*

Բացի այդ. ժողովրդական ասույթները, բանահյուսական բոլոր բնագրերի նման, օժտված են որոշակի թվությամբ (երբեմն՝ մի քանի), միաժամանակ իրադրական են, այսինքն՝ ոչ միայն գործածվում են այս կամ այն իրադրության ժամանակ, այլ հենց իրենք են մոդելավորում կամ իմաստավորում տվյալ իրադրությունը: Եվ, ի վերջո, ինչպես բոլոր բանահյուսական բնագրերը, ժողովրդական ասույթները ևս օժտված են հստակ արտահայտված երեք կառուցվածքային մակարդակներով. ա) լեզվաբանական (և հորինվածքային), բ) տրամաբանական (սեմիոտիկական) և գ) պատկերաառարկայական կամ իրակությունների:

Այս առումով էլ ժողովրդական բոլոր ասույթները մտնում են բանահյուսության բնագավառը: Իսկ ավելի ճիշտ՝ դրանք միջանկյալ դիրք են գրավում լեզվի և բանահյուսության միջև և հավասարապես վերաբերում են թե՛ լեզվին (որպես լեզվական միավոր) և թե՛ բանահյուսությանը (որպես խոսքային բնագիր) և համապատասխանաբար հետազոտվում են թե՛ լեզվաբանության և թե՛ բանագիտության կողմից[3]:

3. Արդ, ժողովրդական հավատալիքներն իբրև բանավոր ասույթներ, բուն գործառույթով բաժանվում են երկու հիմնախմբի՝ ա) նախանշանային և բ) հմայական հավատալիքների[4]:

Նախանշանային հավատալիքներ են բանաձևված այն բոլոր ասույթները, որոնք բնության մեջ և մարդկային կյանքում ինքնարերաբար կատարվող երևույթներին և իրադրություններին վերագրում են կանխանշանային արժեք և դրանցով կանխորոշում մոտ ապագայում մեկ այլ երևույթի կամ իրողության առաջացումը, լինի դա բնական, թե գերբնական ընկալման արդյունք:

Հավատալիքների այս խմբի մեջ են մտնում բոլոր կարգի գուշակությունները, այդ թվում նաև երազագուշակման բանաձևերը: Դիտարկենք նախանշանային հավատալիքների բանաձևերի որոշակի օրինակներ՝ ըստ բնության և մարդկային կյանքի բնագավառների:

1. Ինության երևույթները կանխորոշող բանաձևեր
   - *Եթե արևածագին ամպերը շառագունեն՝ անձրև է գալու:*
   - *Եթե լուսնի շուրջը բակ (պսակ) է բռնում՝ եղանակը կփառնվի:*
   - *Եթե ագռավը կռավի՝ ձյուն (անձրև) է գալու:*
   - *Եթե ամպի գոռոցն առաջին անգամ փետրվարին տեղի ունենա՝ այդ տարին բերքը սակավ կլինի, իսկ եթե մարտին՝ շատ առատ:*
   - *Եթե արևով անձրև է գալիս՝ դայլ է ցնգնել[5]:*
2. Մարդկային կյանքի տարբեր երևույթներ կանխորոշող բանաձևեր
   - *Եթե բադաթը թոնիրն ընկնի՝ տանտիկինը կմեռնի:*
   - *Բուն ում կտրին կանչի՝ տան մեծը կմեռնի[6]:*

---

[3] *Խնդրի տեսական մանրամասներն ու հիմնավորումները տե՛ս* Г. Л. Пермяков. От поговорки до сказки. М., 1970.

[4] *Այս բաժանումը մասամբ պայմանական է, քանզի նախանշանային ասույթներում ևս հենված են հմայական հավատալիքների վրա, ինչպես նաև հմայական բանաձևերն իրենց հերթին ունեն կանխանշանային միտվածություն:*

[5] *«Ազգագրական հանդես». գ. X, Թիֆլիս, 1903, էջ 199-200.*

[6] Ե. Լալայան. Երկեր. հ. I, Երևան, 1983, էջ 204:

- *Եթե շունը ունա՝ տանեցիներից մեկը կմեռնի:*
- *Եթե փայտը վառվելիս ձայն է հանում՝ նշանակում է իրենից բամբասում են*[7]*:*
- *Եթե աքաղաղը կարի վրա է կանչում՝ հյուր է գալու:*
- *Եթե կատուն երեսն է լվանում՝ հյուր (անձրև) է գալու:*
- *Երբ կատուն հիվանդի վրա է նստում՝ հիվանդն առողջանալու է:*
- *Եթե աջ ձեռքը քոր գա՝ փող է ստանալու, եթե ձախը՝ փող է ծախսելու:*
- *Երբ աջ աչքը խաղա՝ ուրախալի բան է պատահելու, երբ ձախը՝ տխուր:*
- *Եթե ականջը կանչում է՝ մեկն այդ պահին հիշում է նրան*[8]*:*

Սրանց մեջ են մանում, ինչպես ասվեց, բոլոր կարգի գուշակությունների բանաձևերը: Դիտարկենք դրանցից մի քանիսը:

ա) Աստղագուշակման բանաձևերից

- *Ով որ Խոյի (համաստեղության) մեջ ծնանի՝ մեծատուն լինի:*
- *Ով որ Առյուծի մեջ ծնանի՝ կտրիճ և իշխան լինի, նաև կռվող և բարկացող:*
- *Ով որ Կշիռին մեջ ծնանի՝ արդար և բարի լինի*[9] *և այլն:*

բ) Նոր տարվա ծիսագուշակման բանաձևերից

- *(Նոր տարվա օրը ձին կանգնեցնում են գոմում): Եթե ձին ինքնաբերաբար աջ ոտը բարձրացնի՝ տարին հաջողությամբ կանցնի, եթե ձախ ոտը՝ ձախսրդությամբ:*
- *Եթե վասիլ հացերն (նոր տարվա ծիսական հաց) ուռչեն՝ նրանց տեր հարսներն այդ տարի գավակ կունենան, եթե հացի ուռուցքը վեր է ուղղված՝ տղա կունենան, եթե վար՝ աղջիկ:*
- *Եթե նոր տարվա ծիսական հացը կուտ է դնում (ընկնում է թոնիրը)՝ նրա տերը մեռնելու է կամ կորչելու*[10]*:*

գ) Երազագուշակման բանաձևերից

- *Եթե կատու տեսնեն՝ կինը կմեռնի:*
- *Եթե կարմիր ձի տեսնեն՝ մուրացը կկատարվի:*
- *Ձուկ տեսնելը՝ լեղու է (բամբասանք, ասեկոսե):*
- *Թել տեսնելը՝ ճամփա գնալու նշան է:*
- *Եթե սև տեսնեն՝ չուտ է կատարվելու*[11]*:*

Բերված բոլոր օրինակներից երևում է հետևյալը. նախ՝ դրանք բանաձևված ասույթներ են՝ կազմված պատճառի և հետևանքի տրամաբանական կապակցությամբ, մեծ մասամբ ունեն երկանդամ, առանձին դեպքերում՝ եռանդամ կամ քառանդամ կառուցվածք: Առաջին անդամը, որ, սովորաբար, պատճառն է, բուն նախանշանն է կամ նախանշանային իրադրությունը, որին պարտադիր հետևում է նախանշանի հետևանքը (երկանդամ

---

[7] «Ազգագրական հանդես». գ. X, էջ 184:
[8] Մեր դրառումներից:
[9] Գ. Սրվանձտյան. Երկեր. հ. I, Երևան, 1978, էջ 292:
[10] Ե. Լալայան. Նշվ. աշխ., էջ 267:
[11] Մեր դրառումներից:

կառուցվածքի դեպքում՝ երկրորդ անդամը, նախադասության կամ բառանդամի դեպքերում՝ վերջին անդամները): Ասույթների առաջին իրապրական անդամները ճնշող մեծամասնությամբ ունեն պայմանական կամ ժամանակային իմաստ և սկսվում են եթե, թե, երբ պայմանի կամ ժամանակի իմաստ արտահայտող շաղկապներով: Թե՛ նախանշանները և թե՛ դրանց հաջորդող հետևանքներն առարկայական են, բաղադրված են որոշակի առարկայական իրակությունների, որոնք պատճառի և հետևանքի միասնության մեջ միավորում, մոդելավորում, ամբողջացնում և բովանդակավորում են այդ երկանդամ կամ բազմանդամ իրակությունները և դրանցով վերածվում ամբողջական բանաձևված տեքստի՝ բնաղրի, որն ունի տարբերակներ, ինչպես բանահյուսական բոլոր բնաղրերն առհասարակ:

Նախանշանային ասույթների խորքում ընկած են հմայական ընկալումներ, քանզի նախանշանային իրադրություններից հանվող հետեանքները՝ գուշակությունները, գիտվում են իբրև իբերի ու երևույթների բնական վիճակների մեջ առկա գերբնական նախադրություններ, որոնք ինքնին ունեն հմայական արժեք:

Եթե նախանշանային հավատալիքներն, ինչպես տեսանք, ինքնարերաբար կատարվող երևույթներին և իրողություններին են վերագրում կանխանշանային պատճառ և հետևանքներ (եթե ա՛յս է լինում, այսպե՛ս կլինի), ապա հմայական հավատալիքներն, ընդհակառակը, գործ ունեն մարդու կողմից հատուկ նպատակամղումով կատարելի կամ կատարվող արարքների կամ էլ դրանց արդելքների հետ, որոնք ամբողջովին ունեն հմայական բնույթ և միտված են տվյալ արարողությամբ (կամ արգելքով) որևէ ցանկալի հետևանք առաջացնելուն (պետք է ա՛յս անել կամ չանել, որպեսզի ա՛յս լինի կամ չլինի): Հետևաբար, հմայական հավատալիքային ասույթները հմայական արարողությունների և արգելքների (տաբու) նկարագրություններն են՝ իրենց բաղձալի բարի կամ չար հետևանքներով, կազմված դարձյալ պատճառի և հետևանքի ձևատրամաբանական կապակցությամբ, միայն, ի տարբերություն նախանշանային հավատալիքների, հմայական արարողություն կատարելիս հեղինակին նախապես հայտնի է այդ գործողության կամ արգելքի նպատակը կամ հետևանքը:

Այս իմաստով էլ հմայական հավատալիքների բանաձևերը կարող են դրսևորվել ոճաբանական երկու հիմնաձևով՝ ուղիղ և շրջուն: Ուղիղն այն է, երբ բանաձևի սկզբում ներկայացվում է նպատակային արարքը, որին հաջորդում է բաղձալի հետևանքը (անել ա՛յս, որպեսզի լինի ա՛յս). դիցուք «Կարկուտի ժամանակ խաչերկաթը դուրս են նետում, որպեսզի կարկուտը դադարի»: Շրջունն այն է, երբ սկզբում ներկայացվում է նպատակը կամ հետևանքը, ապա նպատակային գործողությունը (որպեսզի ա՛յս լինի՝ պետք է ա՛յս անել)՝ «Որպեսզի կարկուտը դադարի, կարկուտի ժամանակ խաչերկաթը դուրս են նետում»:

Իբրև հավատալիքային բանաձև, տարածվածը ուղիղ ձևն է, որն ավելի անմիջական է ներկայացնում և մոդելավորում իրադրությունը: Շրջուն ձևը բնորոշ է հատկապես հմայական արարողությանը, երբ հավատալիքը կիրառվում է հմայողի կողմից և հոգեբանորեն նպատակը կամ հետևանքը

նախորդում է գործողությանը: Դիտարկենք հմայական հավատալիքների հաստատական և արգելական բանաձևերը որոշակի օրինակներով:

Հմայական հավատալիքների հաստատական բանաձևեր

- Երկունքի ժամանակ տան բոլոր փակված տեղերն ու կահկարասիք բացում են, որպեսզի ծննդկանը դյուրին ազատվի[12]:
- Ցորենի կալի մեջ քար են գնում, որպեսզի առատություն լինի:
- Օձի բերանից խլած որևէ կենդանու չորացնում և պահում են ամուլ կնոջ գլխաշորի մեջ, որպեսզի կինը զավակ ունենա[13]:
- Նորածնի բերանին տատմայրը ոսկի է քսում, որպեսզի երեխան հարուստ լինի[14]:
- Կարկուտի ժամանակ հավաքում են կարկտահատիկները և թիկունքի վրայից դեն նետում, որպեսզի կարկուտը դադարի[15]:

Հմայական հավատալիքների արգելական բանաձևեր

- Տղամարդիկ կանանց հետ հաց չեն ուտում, որպեսզի քարձ (քոսա) չլինեն:
- Երեխաները սատկած անասունների վեգերով չեն խաղում, որպեսզի իրենց անասունները չսատկեն[16]:
- Նորապսակի առաջ խունջանը (վարտիքի կապ) չեն կապում, որպեսզի նրա բախտը չկապվի:
- Հրացանի վրայով չեն անցնում, որպեսզի այն կրակելիս չվրիպի[17]:

Տեսնում ենք դարձյալ, որ հմայական ասույթները նախանշանային հավատալիքների նման մեծ մասամբ ունեն երկանդամ կազմություն, կառուցված են պատճառի և հետևանքի հարաբերակցությամբ: Թե՛ հաստատական և թե՛ արգելական հմայական ասույթների նպատակային հետևանքներն իրենց պատճառ իրաղբական անդամների հետ ամենուրեք կապակցվում են որպեսզի նպատակային շաղկապով, որը վկայում է այդ բանաձևերի հմայական նպատակային բնույթը:

Թե՛ նախանշանային և թե՛ հմայական հավատալիքների բանաձևերի առաջին անդամներն իրադրական են, այսինքն՝ որոշակի իրադրություն են մատնանշում, որից ածանցվում է որոշակի հետևություն, որն իր հերթին իրենից ներկայացնում է մի նոր իրադրություն: Այսպես. «Եթե կաչաղակը կանչի՝ հյուր է գալու» նախանշանային ասույթում կաչաղակի կանչելու իրադրությունից հետևում կամ ածանցվում է հյուր գալու իրադրությունը: Կամ՝ «Նորածնի բերանին տատմայրը ոսկի է քսում, որպեսզի երեխան հարուստ լինի» հմայական ասույթում տատմոր կողմից երեխայի բերանին ոսկի քսելու իրադրությունից ակնկալվում է կամ հետևում երեխայի հարուստ լինելու ցանկալի իրադրությունը: Այդպես է նաև բոլոր ասույթներում: Պատճառի և հետևանքի այս զույգ իրադրությունները բոլոր հավատալիքային ասույթներում միավորված են տրամաբանական

---

[12] «Ազգագրական հանդես». գ. IX, Թիֆլիս, 1902, էջ 47:
[13] Հ. Ա լ ա հ վ ե ր դ յ ա ն. Ուլնիա կամ Զեյթուն. Կ.Պոլիս, 1884, էջ 106,108:
[14] «Ազգագրական հանդես». գ. XVI, 1907, էջ 42:
[15] Հ. Ա լ ա հ վ ե ր դ յ ա ն. Նշվ. աշխ., էջ 104:
[16] «Ազգագրական հանդես». գ. XVI, էջ 105,109:
[17] Մեր գրառումներից:

միասնական կապակցությամբ, իբրև միևնույն ասույթի բնագրային երկու պարտադիր մասերի հորինվածքային ամբողջություն: Ընդ որում, հաճախ միևնույն պատճառային իրադրությանը կարող են հետևել ոչ թե մեկ, այլ մի քանի տարբեր հետևանքային իրադրություններ և, ընդհակառակը, տարբեր պատճառային իրադրությունների հաջորդել միևնույն հետևանքային իրադրությունը: Այսպես. կատվի երես լվանալու նախանշանային իրադրությանը միևնույն ավանդության մեջ հաջորդում են և՛ հյուր գալու, և՛ անձրև տեղալու իրադրությունները: Եվ, ընդհակառակը, կաչաղակի կանչելու, աքաղաղի կտրի վրա կանչելու, քթի քոր գալու նախանշանային տարբեր իրադրություններին հաջորդում է միևնույն հետևանքը՝ հյուր գալու իրադրությունը: Այս երևույթն արդյունք է միևնույն սիմվոլային նշանի տարիմաստության կամ բազմիմաստության, միաժամանակ ժողովրդական միևնույն ասույթային բնագրի տարբերակայնության, որ յուրահատուկ է բանահյուսական բոլոր բնագրերին առհասարակ:

Հավատալիքային ասույթների առաջին իրադրական անդամներն ընդհանրապես, լինեն դրանք առարկայական իրադրություն թե նպատակային գործողություն կամ հմայական արգելք, ունեն սիմվոլային-փոխաբերական բնույթ և խորհրդանշում են իրենց հաջորդող հետևանքային իրադրությունները և դառնում են այլաբանական-փոխաբերական պատկերներ իրենց հաջորդող հետևանքների: Այս իմաստով հավատալիքային ասույթներն իրենց կառուցվածքով ու հորինվածքով նման են հանելուկներին, որոնց պատկերավոր բանաձևերը այլաբանական-փոխաբերական պատկերներն են լուծման առարկաների:

Անկախ նախանշանային և հմայական հավատալիքների գործառության բնույթների տարբերությունից, ի վերջո այս երկու հավատալիքային հիմնատիպերի խորքում ընկած է կանխատեսման գաղափարը, առաջին դեպքում իբրև ինքնաբերաբար (սպոնտան), առարկայական իրադրությունից բխող, երկրորդի դեպքում՝ հմայողի անձնական ցանկությամբ կատարվող, նպատակային արարքից ելնող բաղձալի հետևանք:

Այսպիսով, ընդհանրացնենք. ժողովրդական հավատալիքներն արտահայտվում են բանաձևված խոսքի կաղապարներով, ժամանակ են կառուցվածքային հստակ ձևավորված ուրվագծերով ու առանձնահատկություններով, բանահյուսական բոլոր ասույթների նման (առած, հանելուկ, անեծք, օրհնանք, երդում և այլն) ունեն որոշակի հորինվածք (կոմպոզիցիա), թեմա, միաժամանակ իրադրական են, օգտագործվում են ոչ միայն այս կամ այն իրադրության դեպքում, այլ իրենք են մոդելավորում, ձևավորում կամ նշանակում այդ իրադրությունը: Հետևաբար, ժողովրդական հավատալիքները ձևով, կառուցվածքով ու հատկանիշներով բանահյուսական բնագրեր են, բանաձևված ասույթներ, որոնք ենթակա են թե՛ դիտական համահավաք բնագրեր կազմելու և թե՛ բանագիտական հետազոտման, մի բան, որ ցարդ մեզանում չի կատարվել:

Սույն հոդվածի նպատակն էր ցույց տալ ժողովրդական այդ ասույթների բանահյուսական նկարագիրը, միաժամանակ բանագետների ուշադրու-

թյունը հրավիրել այդ բնագրերի հավաքման, գիտական համակարգման և ժանրային ու բնագրագիտական հետազոտության վրա:

НАРОДНЫЕ ПОВЕРЬЯ КАК ФОЛЬКЛОРНЫЕ ИЗРЕЧЕНИЯ

САРКИС АРУТЮНЯН

Р е з ю м е

Народные приметы и поверья в основном выражены клишеобразными формулами речи, оформлены языково-стилистическими средствами народного фразеологизма. Они представляют собой традиционные изречения замкнутого или открытого типа, являются фольклорными текстами, имеющими конкретную тему, моделирующую, прогностическую, магическую функцию и входят в обширную область паремиологии. В статье на конкретных примерах армянских народных примет и поверий раскрываются основные признаки народной паремиологии и одновременно привлекается внимание специалистов к изучению народных примет и поверий как полноценных фольклорных текстов.